

4.3. Зернецька О.В. Переосмислення місця і ролі Великої Британії: від світової імперії до національної держави

Історія людства протягом тисячоліть знала багато імперій, але наймогутнішою серед усіх була Британська імперія. До 1919 р. вона мала площу, яка дорівнювала 22% земної суші та включала майже 24% кількості населення Землі.

Історію Британської імперії поділяють на чотири періоди. Історик Е. Джексон відзначав, що Перша Британська імперія була великою мірою зруйнована тим, що втратила американські колонії і перенесла свій інтерес на Схід. Друга Британська імперія починається тоді, коли Британія здійснила торгівельну та територіальну експансію до Південної Азії. Третя Британська імперія – це будівництво блоку влади білих домініонів, створення міжнародної системи відносин Британії з Австралією, Канадою, Новою Зеландією та Південною Африкою. Четверта Британська імперія – це назва, яка використовується, щоб позначити поновлений інтерес Британії до Африки і Південно-Західної Азії після закінчення Другої світової війни, коли імперія стала життєво важливою для допомоги у відродженні британської економіки.

Початок Британської імперії можна віднести до середини XVI ст., коли Англія розпочала загарбницькі дії проти Ірландії і на початку XVII ст. зробила з неї свою колонію. Першим заморським володінням Англії став острів Ньюфаундленд, який протягом століть слугував їй базою для завоювань у Новому Світі. Велика Британія поставила собі за мету стати наймогутнішою морською державою. Постійно нарощуючи свій морський флот, вона веде гостру боротьбу з Іспанією за її колонії у XVI–XVIII ст., з Португалією у XVII ст. та з Нідерландами у XVII–XVIII ст.

Протягом 1701–1714 рр. Велика Британія перебрала на себе монополне право на торгівлю рабами, захопила острів Гібралтар (1704 р.), а невдовзі й острів Менорку (1708 р.), а також захопила колоніальні володіння Португалії та у такий спосіб стала домінувати у так званому «атлантичному трикутнику»: Велика Британія – Вест Індія – Західна Африка.

До скасування торгівлі рабами у 1807 р. Британія несла відповідальність за перевезення 3,5 млн. африканських рабів, третина з яких була транспортована через Атлантичний океан.

Війна за незалежність у Північній Америці (1755-1783 рр.) й створення Сполучених Штатів Америки можна вважати подією, яка підвела ризику і завершила існування Першої Британської імперії.

Дотримуючись теорії чотирьох Британських імперій, яка була розроблена в 90-х рр. XX ст., варто підкреслити, що цей поділ дещо умовний. Про це свідчить той факт, що кінець першої Британської імперії відбувся тоді, коли метрополія вже виявляла неабиякий інтерес до Індії, з підкорення якої розпочинається історія «Другої Британської імперії».

Механізм створення колоній можна проілюструвати на прикладі Індії. Активна організація факторій, будівництво міста Калькутта, залучення індійської еліти до підписання кабальних торговельних договорів, натомість залишаючи їй правління у місцевих осередках, заборона індійським купцям торгувати або проводити товарообмін з іншими купцями, крім британських представників Ост-Індських компаній та ще безліч інших заходів сприяли витісненню французів із території Індії. Це робилося в різні способи, де війни також мали місце. Так, поразка Франції у семирічній війні з Британією у боротьбі за Індію у 1756-1763 рр. призвела до повної колонізації Індії Британською імперією. Недарма Індію називають «діамантом у короні Британської імперії».

Про третю і четверту Британські імперії почали говорити і писати наприкінці XIX ст. За свідченням англійського історика Е. Джексона, «Третя Британська імперія» була побудована як «білий» силовий блок домініонів у міжнародній системі, підґрунтям якого були відносини Британії з такими поселеннями як Австралія, Канада, Нова Зеландія та Південна Африка. Назва «Четверта Британська імперія» використовується для позначення поновленого імперського інтересу Британії до Африки та Південно-Східної Азії слідом за подіями Другої світової війни та отриманням незалежності у 1947-1948 рр. колишніх залежних від неї територій у Південній Азії, коли Імперія стала життєво важливою «милицею» у британському економічному одужанні.

Після Другої світової війни Британія опинилася знесиленою, в руїнах і боргах. Наприклад, свій борг Сполученим Штатам Америки вона закінчила сплачувати тільки 2006 р. У післявоєнні роки їй було не до підтримки порядку у власних колоніях. У Великій Британії не було ані фінансів, ані людських ресурсів, ані моральних сил.

У цей час в колоніях наростають рухи за незалежність та деколонізацію. Приклад, який подала Індія 1947 р. на чолі з Махатмою Ганді, надихнув колонії Британської імперії на визволення від її ярма. 1960-ті рр. стали роками національно-визвольного руху народів Азії, Африки, Латинської Америки.

Остаточо домінування Британської імперії було підірвано Суецькою кризою. Президент Єгипту Гамаль Абдель Насер націоналізував Суецький канал 1956 р. Не входячи у подробиці цієї кризи, в якій велику участь взяла й Британія, врешті-решт після воєнних дій і реставрації каналу з 1976 р. він перебуває у робочому стані і приносить Єгипту величезний прибуток, другий після туризму.

Втрата Суецького каналу була важким ударом для Великої Британії. Адаже йшлося не тільки про величезні фінансові прибутки, але й про домінування у світі. У такий спосіб було поставлено крапку в історії Британської імперії.

Ще у 1884 р. у метрополії окреслились дві політичні лінії. Одна з них передбачала орієнтацію на розширення британського впливу в Індії та на Далекому Сході, тоді як друга припускала розвиток в колоніях самостійного правління.

Саме тому 1884 р. був введений термін «Британська співдружність націй», який завдячує своєму походженню британському прем'єр-міністру лорду Розберрі. У такий спосіб утвердження цієї Співдружності відбулося в Лондоні 1887 р. на колоніальній конференції, де були закріплені основи нової колоніальної політики, завдяки якій найбільш розвинуті колонії стали отримувати статус домініонів, тобто квазідержавних суб'єктів, а пізніше фактично незалежних держав. При цьому всі вони ставали частиною Британської Співдружності націй – об'єднання, метою якого було згуртування величезної Британської імперії.

Після Другої світової війни у 1946 р. ця організація стала називатися «Співдружність» (Commonwealths). Прикметно, що коли йдеться про Міністерство закордонних справ Великої Британії, його практично завжди називають «Форін офіс», опускаючи при цьому повну назву: «Foreign and Commonwealth Office», тобто «Міністерство закордонних справ та у справах Співдружності». У цій назві закарбована та велика політична роль, яку Британія покладала й покладає на Співдружність. Хоча пріоритетними цілями її діяльності стали саме гуманітарні місії та просвітницька діяльність, Співдружність розглядається насамперед як організація, в рамках якої держави із різним рівнем розвитку і характером економіки мають можливість вступати в тісну і рівноправну взаємодію. Проте de facto Велика Британія виступає «рівнішою між

рівними» у цій міжнародній міжурядовій організації, оскільки її керівні органи знаходяться у Вестмінстері (Лондон), а королева Єлизавета II є Головою Співдружності.

До Співдружності входять такі держави як Австралія, Антигуа і Барбуда, Багами, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Велика Британія, Гайана, Гамбія, Гренада, Домініка, Гвіана, Західне Самоа, Індія, Камерун, Канада, Кенія, Кіпр, Кірибаті, Лесото, Маврикій, Малаві, Малайзія, Мальта, Мозамбік, Намібія, Науру, Нігерія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа Нова Гвінея, Свазіленд, Сейшельські острови, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Крістофер і Невіс, Сент-Люсія, Сінгапур, Соломонові острови, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Фіджі, Шрі-Ланка, ПАР, Ямайка.

Держави Співдружності розташовані на 31 500 000 квадратних кілометрах, що становить 20% земної суші із населенням 2 418 964 000 осіб.

Прем'єр-міністр Великої Британії з 1945 по 1951 рр. лейборист Клемент Еттл ще у 1960 р. зробив таку заяву: «Існує лише одна імперія, де ті люди, хто перебували при владі, добровільно відмовилися від гегемонії над підлеглими їм народами і дарували їм свободу, не відчуваючи ані зовнішнього тиску, ані стомленості від тягара правління». Але, як пише відома британська письменниця і телеведуча Ауфа Гірш, «це чисто британська, унікальна оцінка власної ролі у світовій історії, коли створення Британської імперії позиціонується як велике моральне досягнення, а крах цієї імперії – як велика добровільна щедрість. Впевненість у своїй непогрішимості, – і жодного натяку на те, що ці поняття просто несумісні». Письменниця відзначає, що на тлі розповсюдженої історії у Великій Британії щодо періоду Британської імперії, губляться багато незручних фактів щодо неї, список яких такий величезний, що навіть поверхове ознайомлення з ним забере багато часу.

Наприклад, у Великій Британії замість того, щоб розглядати і засуджувати неприємну правду про рабство, фокус перемістився на підтримку аболіціонізму. А. Гірш наголошує, як мало британців розуміють, наскільки торгівля рабами була фундаментальною для процвітання Британської імперії, а також уявляють, яка частина історії імперії є історією Британії. Про це переконливо йдеться у монографії Волтера Родні «Як Європа недорозвинула Африку».

Хоча Велика Британія сьогодні цілком самостійна окремішня держава, втім ностальгія за глобальним світовим впливом у думках, діях її еліти залишається. Велика Британія не звикла комусь підкорятися, бути під чийсь управлінням, звідси і Брекзїт, і мрії про глобальну державу.

Різні форми правління колоніальними територіями Британської імперії на різних етапах їх існування формували різне ставлення до них офіційного Лондона. Прикладами слугують війни за незалежність (перш за все США), повстання, протестні рухи (аболіціонізм) проти найганебнішого породження Британської імперії – рабства. Його скасування не зробило чорношкіре населення колишніх британських колоній цілком вільним і незалежним, про що говорить таке породження рабства в цих суспільствах, як сегрегація. Це відповідно впливало на ставлення колоніальних народів до Британської імперії і, навпаки, – ставлення британської імперської верхівки до підлеглих у різних своїх володіннях.

Визвольні рухи, починаючи з Індії і закінчуючи Африкою, підірвали колишню могутність Британської імперії, яка з низки окреслених причин не могла її втримати. Натомість, з'явилася спочатку Британська Співдружність націй, яка поступово перетворилася на Співдружність.

Висновки та рекомендації.

Це є підтвердженням, що імперський дух у вищих ешелонах британського суспільства не «вивітрився», що політична, фінансова, економічна еліти Британії бажають перетворення колишньої Британської імперії на глобальну державу, що ідея керування світом у багатьох з них у крові. Недарма залишається нескасованою й неперейменованою вища британська нагорода – Орден Британської імперії, хоча де юре і де факто цієї імперії давно вже не існує. Деякі видатні митці, представлені до цієї нагороди, відмовлялися від неї, але нагорода існує й нині. Все це дає змогу зробити висновок, що британський суспільний ідеал у різних верств населення різний, і стверджувати, що імперський дух живий у Великій Британії у трансформованому вигляді глобальної держави із підтримкою Співдружності.

Наші дипломати повинні взяти до уваги, що Велика Британія, незважаючи на те, що вона стала окремою національною державою, все ж продовжує мислити як імперія. Про це, зокрема, свідчать такі політичні феномени як Співдружність та Брекзїт.